چوڭ خىتاي مەسىلىسىگە دائىر كىچىك ھەقىقەتلەر .

ئوتتۇرا ئەسىردە ئاتلىرى ئىچىدە : «قىرىق ژىل ئادەم كۆرمىگەن ئالەمنى ئىزدە ھاپىز بولسۇن» - دېگەن پەرەز مەسەل بار . خىتاي دېشۇر تە مەسىلىنى كۆرسەتسە ، قىرىق ژىلنى پىرى ئاشىمدا دۇنيا پايدىسىنى ئالاقىسىنى تۈزۈپ ، تۈزلىنىڭ ھۆددە ھەسسە ئىچىگە ئېرەدىلىرى ھەمسا ئونغا كۆرچى-يۈرۈپ ھازىرقى ھالىتىگە كەلگەن خىتاي خەلق رېسپۇبلىكىسى بۈگۈن نەزەرىدە دۇنيانى ئىسىغا ئىزدە ھاپىز بولۇپ كۆرگىلىكى توختاپ تۇرماي . ھالبۇكى ، يېقىنقى يىللاردىن ئامېرىكا قوشما ئىشتاتلىرى باشلىق پەر قاپىتالىستىك دۆلەتلەرنىڭ مەنپەئەتلىرى خىتاي ھەققىدە ئەۋجىگە چىققان چوڭقۇر - سۆزلەرنى خۇددى ئىزدە ھاپىز كۆرگەن باللىق زىنلىق قىسقا سېلىپ تولا توختىماي كېتىۋاتىدۇ .

بۇ مەسىلە بولسا كۆپ كىشىنى ھەيران قالدۇرغان پەرەز مەسىلە بولماقتا . چۈنكى مەنپەئەتلىك خىتاي باشلىقلىرى نەزەرىدە ، خىتاي مەنپەئەتىنى ئىزلىگەن ئىشتاتلار سۆزلىرى دۇنيا بويىچە ئېنىقلىنىپ ، ھەقىقەتنى پەردىلەپ ، بولۇپ چارلىنىماقتا ، بۇنىڭ بىلەن قىرىق ژىلنى پىرى خىتاي زومىگەرلىرىنىڭ ئىچكى زور-دىگانىدىكى ئاستا سېرىق تونىغا كۆمۈلۈپ كەلگەن تۆرت خىل ھەقىقەتلەر تونۇشتۇرۇلۇپ ، پەرەز تونۇپ ئاشلانسا ، خىتاي بولمىغان تۈز ھالىتى بولغان باشقا ساھەلەرنىڭ مىللىي نەزەرى ئىچىدە يوقىلىپ تاشلانغان ھەقىقەت .

مەن خىتاي مەسىلىسىگە دائىر ھەقىقەتلەرنى ياخشى بىلمىگەن كىشىلەر قاتارىدىن ئەمەس . ھەقىقەتەن بىرىنچى . چۈنكى مەن ئىسلام تۈركىستان بوياندا خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ مۇستەملىكىسى بولۇپ كېلىۋاتقان شەرقىي تۈركىستاندا بولۇپ ، چوڭ بوۋام مىر غەنىخان XVII - ئەسىردە خىتاي - مانجۇ تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى تۈركىستاندا ھەم بولغان ئىدى . كېيىنكى بوۋام شاھ مەخسۇم ھېكىم بەگ غوجا XIX - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا يەنە شۇ خىتاي

سوۋېتكە ئۆتۈپ كەتكەن ئىدى. چوڭ ئاكام ئىبراھىم شەيخ 1940-يىللاردىكى
شىڭ-شى-سەي تېررورلۇق تۈرمىسىدە ئۆلتۈرۈلگەن. ئۆزۈم
بولسام تېخى قىرىققا كىرمىگەن ھالدا يالغۇزچە ئۆز ئاتا-ئانامنىڭ
ئىككى قېتىم تۈرمە ۋە لاگىرلاردا بولۇپ، 1961-يىلىدىن بۇيان
قازاقىستاندا باش پاناھ تېپىپ ياشاپ كەلمەكتىمەن.

شۇنىڭ ئۈچۈن مەن، ئۆز بېشىمدىن كەچۈرگەنلىرىمنى ۋە ئۇلارنىڭ
سەۋەبلىرىنى ئويلىنىپ، بۇ ئۈچ دەۋردە ئاتا-ئانام خىتايلار
نىڭ قولىدىن ساناپ تۈگەتكىلى بولمايدىغان دەھشەتلىك زۇلۇملارنى ئەينى زامانلاردا
مېنىڭ مۇسۇلمانلىقىم ھاقارەتكە ئۇچرىغانلىقىنى كۆز ئالدىمغا
كەلتۈرۈپ، ئادالەت ئۈچۈن ئامېرىكا خەلقىنىڭ دىققىتىنى قوزغاش
ئۈچۈن ئۆز ئۈچ ھەققانىي ئۈچۈن بۇ ئىشلارنى يېزىپ
ئۇقتۇرماقچىمەن.

بۈگۈنكى ھەققانىيەت — خىتايلارنىڭ ئۇيغۇرلارنى ئۆلتۈرۈش
ۋە ... ئامېرىكا ئاپپاراتى ياردەم بەرمىسە
بولمىسا ئاللاھنىڭ ئالدىدا ... سوبۇي يېڭى
ۋە يالغۇز مەن ئاتالمىش چوڭ-چوڭ سىرلارغا ئىشەنچ
ئالغان قاتناشقانلىق بىرھىللىرىدىكىشى ئەمەس. ئۇ ئېنىقكى
يېتىم ئۆلتۈرۈلۈشى - ئاللاھ يولىدا ھېلىمۇ ئىزدىنىپ بولۇپ،
خىتاي باشقۇرغۇچىلىرىنىڭ ئۇيغۇر ھاكىميىتى ئۈستىدىن
قىلغان باسقۇنچىلىقىنى ئاتوم يادرو قورالى ئارقىلىق قارشى
ئۆزىنىڭ يوق بولۇشى ئارقىلىق ئاقىبەتلىرى ئۆچۈرۈلگەن
ئۇيغۇر ھېچقاچان بىرلا خىتاي بىلەن ... مانا بۈگۈنكى
دەۋردىكى ئامېرىكا قانداق بولۇۋاتىدۇ؟ «بۈگۈنكى ئاتوم
بومبىسى ئەمەس، ئادەم ھەق-قانىسى» دەپ ئامېرىكىغا قارشى
كۆرۈنگەن ئۆز تەرىپىدىن قولغا كەلتۈرگەن بىزگە ئەتىجەلىرىنى بۇ
سىياسەتكە ئاساسەن قىلىشى مۇمكىن ئەمەس، بىز قارشى چىققان،
ھازىرقى خىتاي شەنىگە بولۇۋاتقان سىرتقى ئۇلۇغلىرىمىز
ئۇيغۇر مۇسۇلمانلار قاراپ بولالامدۇ؟ بولمىسا قاتتىق رىشۋەتلىرى

ياخشىلىنىش بولسىدى، خىتاي خەلقىدە ئېھتىياجلىق قىزىقتۇرۇلغانلىقى بىرى
ئۆتكەنلىكى بۇ قىسقىچە ۋاقىتنىڭ ئىچىدە پەقەت ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشى بولسا
نوپۇسنىڭ ئېشىشىغا يەتمىگەنلىكى يوق. خىتاينىڭ نوپۇسى 1950-يىلىدىكى
تەخمىنەن 500 مىليون ئەتراپىدا ئىدى. 1958-يىلى
ئېلان قىلىنغان دەسلەپكى نوپۇس تەكشۈرۈشكە قارىغاندا نوپۇسى ئالتە
يۈز مىليون، خىتاي ھۆكۈمىتى 550 مىليون دەپ ئېلان قىلغانىدى.
1958-يىلى بولۇپ ئۆتكەن خەلق 8-قۇرۇلتاينىڭ دوكلاتى
بويىچە ھېچ بولمىغاندا 600 مىليونغا يېقىن بولسا، 1970-
يىللىرى 7-8 يۈز مىليون چامىسىدا ئىكەنلىكى ئېيتىلدى. ئەندى
ئۆسۈش نىسبىتى ياش ... يىلىغا بىر مىلياردقا يېقىنلاشقان.
ھالبۇكى، بۇ ئۆسۈشكە قارىغاندا زىيادە ... ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشى ياخشىلانغان
بىر ... نەتىجە بارمۇ - يوق؟ بۇ سوئالغا جاۋاب بېرىشتىن بۇرۇن
ھەر يىللىق ... تەكشۈرۈلگەن ... ئىقتىسادىي ... ئۆتكەن
ئىدى، خىتاينىڭ ... سانى ... ئىشلەپچىقىرىش ... سانائەت ... نوپۇس
... ئىقتىسادىي ... ئىشلەپچىقىرىش ... قىلىنغان
قالغان خىتاي بولغان ... ئاشلىق ... سانى
مىقدارى ... كۆرسىتىلگەن ... 1955-يىلىدىكى نوپۇس
... ئاشلىق ... سانى ... مىليون ... ئەتراپىدا
... بولسا، ... مىليون
سانى ... ئېيتىلغان. بۇ ھەقىقەتەن ... ئاشلىق ...
ھەق - ... نوپۇس ... ئاشلىق ...
... نوپۇس ... ئىشلەپچىقىرىش ...
... 1960-يىللىرىغىچە ...
... خىتاينىڭ نوپۇسى
... مىليون ... ئاشلىق ... كەلگەن
ئىدى. بۇ سانى ... ئاشلىق ...
قالغان خىتاي ... 1960-يىللىرى ... ئاشلىق
مىليون ... 1965-يىلى
... نوپۇس ... مىليونغا

4

جېغىدىلىكى. 1946-يىلى ئۇ 5 مىليون ئۈچ يۈز مىڭغا كۆتۈرۈلگەن
بولسىمۇ. ئەمما ئۇنى قىرغىن قىلغان ماۋ ئۆزى 1953-يىلىغىچە
ئوتتۇرىسىدا بىر مىليون كىشىنى قىسقارتىپ 4 مىليون ئۈچ يۈز مىڭغا
چۈشۈرۈپ قويدى. ھازىر 5-6 مىليون ئارىسىدا دەپ تەخمىن
قىلىنماقتا.

مەن سىلەرگە بۇ ئاچچىق ئىشلار - پاجىئەلىك ۋەقەلەرنى سۆز-
لەپ ئولتۇرمايمەن. پەقەت بۇ خوش بىشارەتلىك بىرنى-بىر خالىس
تۈرلۈك ئامىللارنىڭ دەسلەپكى نەتىجىسى 11 مىليون ئۇيغۇرنىڭ
قانۇنىي تەرەققىياتى ئاساسىدا 1985-يىلى تۈرلۈك قامۇسلاردا
ئېلان قىلىنغان: «شەرقىي تۈركىستاندا تۇرۇۋاتقانلار 12 مىليون
ئۇيغۇرلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ...» دېگەن سانى ئاھالە ئۇيغۇر
دەپ ھېسابلىنىدۇ. دېمەك، شۇ ھامان خىتايلاشتۇرۇلغان خىتاي
بولغان ئۇيغۇرلارنىڭ سانى ئۈچ مىليوننى تەشكىل قىلىدۇ.
بۇ سانىن ئۇرۇمچى خىتاي ئۆزى بەلگىلىگەن ھېسابتىكى خىتايلار
نىڭ سانى بىلەن تەڭ كېلىدۇ.

ئەنە شۇ مەن زوقلىنىپ ئېيتقان ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆسۈشى
ئۇيغۇرلارنى كۆرەلمىگەن خىتاي ئۆز ئىستىلاسىنى تېخىمۇ كۈچەيتىش-
قە كىرىشتى. ئۇلار خىتايلارنى ماددىي جەھەتتىن ئۇيغۇرلار
ئارىسىغا كۆچۈرۈپ ئولتۇراقلاشتۇرۇش - ماۋ ھاكىمىيىتى تۈزۈلگەن
دەۋردىن باشلاپ «ئەسلىدە چەت ئەللىكلەر» دەپ قارالدى. «ئۆز-
بېكلەرنى يوقىتىش» «يەرلىك مىللەتچىلىك» شوئارى ئاستىدا
ئىسيانكار ئۇيغۇرلارنى يوقىتىش، «دىنغا ئىشەنمەسلىك» تەشۋىقاتى،
دىندار ئۇيغۇرلارنى ئۆلتۈرۈش، «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» ئارقىلىق
جۇڭگو ھۆكۈمىتى ئۇيغۇرلارنى قىرغىن قىلىش سىياسىتى يۈرگۈزۈلدى.
بۇ ئارىلىقتا ئىسلامىي ئۆلىمالار، ئاسسىمىلياتسىيىگە قارشى تۇرغانلار
تۈرمىلەرگە تاشلاندى. ماۋ زېدۇڭ - ماۋجۇشى 1950-
1953-يىللىرى ئۇيغۇرلارنى «ئەكسىيەتچىلەر» دەپ
ھېسابلاپ ئۆلتۈرۈش، ئىسيان كۆتۈرگەنلەرنى يوقىتىش باشلاندى
دېگەن تارىخى سۆزلەر تارقالدى. بۇ ۋاقىتتا ئاشۇ دەۋر

تۇرۇپ ئىشقا كىرىشكەن ماقچى جاللاتلار ئۇنى ئىچكى خىتاي
بويىچە ئاللىبۇرۇن تۈزۈلگەن. مېنىڭ قولۇمدا [illegible] تۈركىستاندا
تۇغۇلۇپ [illegible] ئاشۇ [illegible] تۇرۇپ [illegible] ماتېرىياللارغا
كۆرە [illegible] مال [illegible] قەدىمى ئاتلىقلارنى [illegible]
شەرقى تۈركىستاندا بولۇپ ئۆتكەن [illegible] جەريانىدا [illegible]
كىشىلەرنىڭ سانى [illegible] بولۇپ [illegible]
تە شەكىل قىلىشتى. مانا بۇ نېمە دېگەن دەھشەت، قورقۇنچ
تۇرمۇش ۋە مىللىي دەپسەندىچىلىك؟! مېنىڭ بۇ سۆزۈمنى ئاڭلىغان
ئامېرىكىلىقلار ۋە [illegible] دۇنيا، دۇنيا بو-
لۇپ ئادەملەرنى [illegible] دېگەن سۆزنى [illegible]
ئاڭلىغانمۇ؟ مەن [illegible] [illegible]
[illegible] رەڭگى بولىدۇ. [illegible]
شەرقى تۈركىستان خەلقىنىڭ [illegible] خىتاي [illegible]
[illegible]
[illegible] — [illegible] خىتاينىڭ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] 9 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

تۈزۈمىنىڭ بۇ قەبىھ چارىلىرىنى، كىملەرنى تۇتقۇن قىلىپ، كىملەرنى
يېرىم ئاچ-يېرىم توق تۇتۇشى، كىملەرنى ئاچلىقتىن ئۆلتۈرۈشى..."
دېگەن گېپى ئىسپاتلايدۇ. ئېيتىلمىغان دەھشەتلىك پاجىئەلىرى ئارقىسىدا
كۆمۈلگەن ئىدى. ئەنە شۇ تۈركىستاننىڭ باي قەدىمىي ئەۋلات
ناھىيىلىرىدە ئاچلىقتىن ئۆلگەن ئۆلۈك مېيىت لەشلىرىنى يېيىش ھوشۇ
چارە تاپالمىغان ساختا زاپاس ئاشلىقلىرى تەرىپىدىن تۇتۇپ بەرگەنلىكى
نى تەجرىبە قىلىش پىلانى، ئۇلار ئەنە شۇ قاتتىق بولغان ئىدى. ھەتتا ھازىر
خىتاي دېموكراتىيە ئۆزگىرىشى، يەنى زاپاس ئاشلىقىمىز بار
دېيىشكە زورلىماقتا. مەن شەخسەن ئۆزۈم تېخى خىتايلار بىلەن
زىيانلىق بولۇشىنى ئۈچ زاپاس ئاشلىقىمىز بارلىقىغا
ئىشەنمەيمەن. چۈنكى بۇ ئاشلىقلار ھەربىر ئائىلە ھەربىر ئادەمگە
جان بېقىش ئۈچۈن ناھايىتى ئاز تەقسىملەنگەن.

ئۈچىنچى ھەقىقەت — خىتايلارنىڭ ئىنسان ھوقۇقىنى دەپسەندە قىلغانلىقى
ھەققىدە. يېقىندا ئاق ئۆي دۆلەت دېپارتامېنتىنىڭ 1990-
يىلى دۇنيا بويىچە تۈزگەن ئىنسان ھوقۇقى توغرىسىدىكى
دوكلاتىدا ئېنىق كۆرسىتىلىشىچە، ئۇنىڭدا خىتاي، ئىران، پاكىستان-
لار بىر قاتاردا تىلغا ئېلىنغان. ھەتتا ئۇ تۈزۈلگەن ئاتالمىش دوكلاتتا
ئېيتىلغان يىلى لوب نۇر پارتلىتىش سىنىقى ئېلىپ بېرىلىشى جەريانىدا ئاھالىنىڭ
يەرلىك ئىنسانلىرىنىڭ ئۆلۈم خاراكتېرلىك دوكلاتى دۇنيا خىتايلارنىڭ ئىنسان
ھوقۇقلىرى ھەققىدىكى خىيال سۆزلىرىنىڭ ئەمەلىيەتتە ئاچچىق
ئىكەنلىكى. ھەممىنى مەھكىمە ئىنسان ھوقۇقىنى ھىمايە
قىلىشتا بىردىن-بىر تەمسىل ھېسابلىنىدىغان رول ئويناپ كەلگەن
كادىر جانابلىرى ئاتالمىش ئۇلارنى بىر جاي ھەقىقەتنى
بىر چەتكە قايرىپ سۆز قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ خىتايلا
مال ئۆزىنىڭ ئۆچمەنلىكى تۈپەيلى ئېلىپ بارغان ساختا ...
لارنى ھەقىقەت بىلەن ئېنىقلىما سۆز قىلىپ تۇرۇپتۇ.
مەن ئۆتكەن يىلى ئىيۇلدا ۋاشىنگتوندا خىتايلىقلار ئىنسان

ھوقوقی خوسوسیتا تارتی جانا یابرینلک نامغا ھ خسوسیی خوق
پیز یپ، ئۇ ئنلیاپرقه دە ر ئبھشنلبق فاکتلارنی قیچ تپلیس
ئۇ تادن ئیسم. ئۇ ھسوسیای، ھمنلک ئۇ ھیم تایا لیشقو ئلغ
بوییز یلبینت اجانابلرنلک قوللغا ئۇ کلسی یوق: ئیشیلکی
ئۇ بیرتزنی بر لسیابیرکوی تیلیسقو. ئۇ ئنلیابلی قه لبی نیزده
ختاپیالی ئیشیان ھوقوقغا ئاسرتدا جیک ئالا ئشقلی،
ئیشیان ھوقوقی تزیادا ھیچ بر ئادلده ختابلیلک تابا یاق
تاستی ییولتا تقینی یوق. ھمیسلین، ئاددی کیشلدری قوزرلش
تنایم-تش، زنیالیم دنیلک جاھلرینی ئوزلوپ یوق زلدرنیک توقو-
رقیش، دولت خادیملرنلک برشغا تاختابیسپ لوچیلرد!
بیناز لی جلیش... دمانا بو ئو ختاپیا جازاهسپاپ-نباس ھ.
ختاپیاتادم ئولتو روقیش شودە دختک ھ تاکلکی ئوزنلک
ئو دیک یور لی تاشیقو. جاھلدی بیرپی ئولتو زبلاسی
بولتولادن کیشی تاپردە یوریپ ئشقلیردە ھمیسلین-
ھمچلیس زلیا ئولتا رسا ئشقزلیا، کرمیا لیشتو تسا
ئو ھیشا. لیش-تیبا تزله روقوا تیبا ئشو ئوتو نغا تاس قولغا
ئلیلشیقو-دە. ئشو لیر دیم جوکیمی ئوتیابیپ شو لیردە
تیغالیسقو. ئابنی ئوزنلک ئولدکنی یوتپتنی ئو توده اقرپسی
لینه و پ ھ ھقیب بر لیلو لغا تاسلاتی قرتولیسقو، لیزی
جیسیلی دیشو تالیش-لغان لیرلت ئۆتای-تووچی ئادن یشپ
تالسیقو.

بیز تامیتقالغ-دیقول-بزتی باغام-نغان، کنزناچاللا زنا
جورلغ-جیرلق کلیپ زلکلرید ئایاپ زرد ئو زجقودری،
خلسق تالدلدا لو زلک زھ-قیاغادنی لیرلی لیغیر؟ قیاسیستا تایام
ھمینک ئو تیسم شدرھی ئو زکتسا لیا ھیھر تالاه ئیسھد رلل
داجولام بیان ھالپرده ر ھیلیلک ئیسی سدینی ئیعنی
ئوپ تی ز ئلتادن کسیلرنی ئدیی لیشقوتیولد لیرلی زھلی جوقوپ

ئازادلىق ئاياق ئاستى قىلغانلىقىنى ئاتقان ئىدى. ئادەملىرىنى
سىخولوگىيە جەھەتتە قىيناشلىرىنى كۆرسىتىش تېخىمۇ ھەيۋەتلىكىنى،
شەرقىي تۈركىستاننىڭ يازىدىن ئاھىيسى ماڭپۇ چېرنىڭ چەر
ئاتلىق چوڭ چېقىپ بېقىشىنى بىرەلىگەن ئىدى ئۇلار چاقىرىشقا قارىتىپ،
چىققان بىرەتتە سىۋىلسان (ئۇيغۇر) ھەلكىسى چوڭ ھەقىقەت زادار ئۇسغا
قامالغان. بۇ قىلغا قىلىدىغان ئازابلىنى، چوڭقۇر ئۇسغا
تۇتقۇزۇپ ئۆلتۈرگەن مىللەت سۈيقەستلىك ئىشت كۈرەش قىلغان.
دەھشەتلىك، مەدەنىيەت ئىنچىكىلىرى، خوتەن ۋەيران بىرلەر
قاغجىر ساقاللىق تۇغۇرلار بىلەن ساقاللىق ئايال ۋە ژۇرلۇق
تۇتۇلۇۋىدىن. ساماپ كەلگەنلىكى تېپىپ ئۇيغۇر بىرلەن
نابۇت قىلىنىپ، خورلۇق - زورلۇق ئۇچرىغان ئۆلتۈرۈلگەن
لار، جانلىرىغا يەتكەن، ئۇچرىغان ۋە باشقىلار
تولغاندى - تولغانماقتا.

شۇنىڭ ئۈچۈن بۈگۈنكى زامانىمىزدا ئىنسان ھوقۇقى
دېگەن ئۇلۇغ ئۇقۇمنى ياشىغان، بىز ئىنسانىيەتكە
ئامېرىكىلىقلارنى تونۇشتۇرۇپ، مەسىلىنى ئېنىق قىلىش
قارارىنى بەرگەنلىكى، بىر دۆلەت كونترول بولۇشلىرىنى ئۆتمىشىدىن،
تونۇشتۇرۇپ ئۆزلىرىدە ئېلىشنى - يەنە ئۆزلىرى ئىنگلىزچە قارىغان
كىشىلەرگە ھەقىقەت ئىنگلىزنىڭ قىرغىنچىلىرىنى تونۇتۇپ
باشقىلار تونۇتقانلىقى، ئىنگلىزدە ئۆزلىرى يەنە قارىغان
كىشىلەر يەنە ھەممە كىشىلەرگە تونۇتۇپ ۋە كۆرۈش
ئۇنىڭ تەسىرى ئېغىر - چوڭ ئىشلار بولۇپ، مىسال
قىلىپ جاھان شەرقىي تۈركىستان ئۆزى ل - ئۆزىنى
ئۇيغۇرلار مىللىتى دەپ ئاتايدۇ، بۇ ئۇرۇق قىيناش
ھەمسىلەرنىڭ ئاياق ئاستىدا قىلىپ، ئىنسان ھوقۇقى
خورلۇق - زورلۇق دېگەن بۇ ئاتقان سۈيقەست ئۇيغۇرلار
مىللىتىگە ئۆلتۈرۈپ قارايدۇ، تولۇق ھەممە ئادالەت

9

سىزلەرگە خاتىرە بېرىشتە بىزگە ياردەم قىلىشقان دىنىي شۇنداق
بىرلىكتە بۇ دەرىجىدىكى سىياسەت بىلەن سۆزلىگەن .
ئۇچىنچىدىن قىلىدىغان — خىتاينىڭ تاجاۋۇزچىلىق ۋە خاتىرجەملىكى
دېمەك ئاسىيادا ئەمەلىي تىنچلىق يولىغا زىيان يەتكۈزۈش ھەم تۇرۇپلا
بىرىنچى دەرىجىدە سىياسىي ئىشلىرىمىز ئىلگىرىكى سىياسىي ئىچكى زىت —
دېمەك بىزنىڭ ئۇنى تونۇش ئۈچۈن ئاساسىي ئاچقۇچ دەپ ساناشتىن .
مىسال ئۈچۈن ئالايلى 1955 - يىلى باندۇڭ كېلىشىمىدىن كېيىن
چەتتىن خىتاي تۇرۇشقا مادارلىرى كېلىشىمنىڭ سىياسىي تەسىر
دائىرىسىدە ھىندىستانغا قارشى تۇرۇپ ھۇجۇم قىلغانلىقى .
بىرما بىلەن ھىندونېزىيىگە ئوخشاش سىياسەت . بۇنىڭ نەتىجىسىدە
ئۇلار بىلەن بولغان دىپلوماتىيىسىنى ئۈزۈپ قويۇپ ئىقتىسادىي —
بىلىملىك ئادەملەرنى سالدى . ئۇ چاغدا ھىندىستانغا ھۇجۇم قىلىپ دوستانە
جەلپ قىلىش ئىدى . بۇ قېتىم سادىر قىلغان ئۇرۇش نەتىجىسىدە
ھەرخىل زىيانلارنى ئاستا قىلغان خىتاينىڭ قانچە ھىندىستانغا چىقىپ
كەتتى . ئاخىرىدا ھىندىستان قاتتىق ئىچكى قوللىنىپ
بولۇپمۇ تولۇق تىلغا ئېلىپ ئالدى . ئالدىدىكى ئاچچىق زىيان
ئۈچ مىليون كىشى ئاچلىقتىن قىرىلىپ كەتتى .
1969 - يىلى سوۋېت بىلەن چېگرا دىسى بولدى . بۇنىڭدىن ئالدىن ئاتوم
قورالىنى قوللانغان . مەسىلەن دىتاتار مەن ئامېرىكا بىلەن
ئىتتىپاقلىرى بىلەن خىتاي دىپلوماتىيىسى ئۈزۈلگەندىن بۇيان كېيىن
ئۇلار ئىلگىرى تاشقى ئىشلار تەرەپتىن سۆزلەرنى
ئاڭلاشتى . شۇڭا ئەڭ ئۆتكۈر . بۇ ئىتتىپاق سىز
ئامېرىكا تەرەپ ئەمەل قىلسىلا ، خىتاي ئەمەل قىلمايدۇ ،
بۇنى مەن ئاھالىسى ياخشى بىلىمەن .

يەنە بىرنى بىر بايان قىلىپ ئەسىرنى ئاتىغان ، خىتاينىڭ
تەقدىر ئاز قالدى ئىدى . دېمەك ئاسىيا تىنچلىقى ئۇلارغا —
قارشى ھالدا خىتاي سۆزلىرىگە ئالدى . بۇ خىل ئەھۋال
ئاقىۋىتىدە ئۆزىنىڭ تىنچلىقىنى ئاملىق ئىشلىتىش —
ئۇرۇلغان ئازابلارنى ئالدىن بىلىشنى داۋام قىلدى

نيمه ؟ بو خەتايلىك ئىلى تامامۇيى ۋە ئوچۇق ئىشىنچلىك مەسئىلى .
توۋنى هيچ كىم توزخاهىشى بىلەن يازغان ئەمەس ۋە يازالمايدۇ .
توۋنى يېزىپ چايلىغۇچىلار ۋە ماقۇچ ، توۋنى تۇرمۇشىدا پەيدا بولىدىغان
تاكتىكلىرى بولغۇپ ، توۋلار كىم ئۇ تۇرمۇشقا ئىچكىرىلەپ توۋنى سىناپ مەجبۇر
مەجلىسلەرىدە تاپىلىپ بۇ ئالغۇ ئىشىدۇ . شۇڭا بۇ ئالغۇ كىشىلەر ئىلان
قىلىنىشى بىلەن تونىگانلىم نىمە دەيدۇ ، قانداق جاۋاب بېرىدۇ دەپ مەسىلىلەر
توزدۇ . توۋنى ئوچۇن مەخسۇس ماۋزۇ قىلىپ توۋنى تۇرمۇشىغا ئىككى
توۋى جاۋاب ، ئىجابىي ، رەت تونىيالىشقا ياشلىسىنا توۋنى توۋنىشىدۇ .
بىرلىكى رەت تونىيالىشقا ياشلىسىنا توۋنى بىرلىكى ئىشىدۇكى چىلىرنى ئېيتقان
ئىلىنىپ توۋدۇپ تاپىلىپ بۇ توۋنىلىشىدۇ . بۇ ئىناق قوللىغان رنى بىز توۋنى
توۋدۇپ بولۇشنىڭ زەدە ئىلىرىغا چىققۇچىلىغانىمىز .
دېمەك ، بۇ توۋنىڭ دەۋا ئونىيا ۋاقىتقانى ھەقىقى توققۇز خەلقلىرى زىيان
چەككەن يوق . لېكىن توۋلار ئىلان قىلىشقا تاقان قوۋرلىرى ئىشىنىپ ،
يانا مايسىلارغا ، چىقىشقاقان ئىشنى ئاخرى بايىقان رنىڭ يولى ئىجمە قانداق
جاۋاب ئالىشقا تاقانلىقىنى توۋلار بىلەمدۇ ؟ بىلمەيدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن –
چوقۇم مەن توزلىرى قودۇدۇي بىشقا جاۋاب بىلەلارىدە دەڭ ، ئىمەس ،
توۋنىشىدۇ ، بولمىسا رەتلىنىڭ ئىلىش ئەپى بولىدىغان قىلىشقا تاقان
خەتايى دىبلوماتىيە ساھەسى چەت ئەل دېپلوماتىيىسىنىڭ مەنتىقى
مەزىنىسۇۋە ئىچە بولغىنىشى خالىغان بولاردىنىم .
مەن يازغۇچىلار خەتايى تۈمەن خەتايى بولغان مىللەتلىرىنىڭ
تەغدىرىگە تاپشىرىپ قويدۇم . رفاكىم رئىسلىرى ۋە قوللىرى مەسىلى
توزنى لىقلىق زەپىرىنى ئىككىن ئىشلەر . بىز مىللىيۇنلىغان توۋنىشىدۇ قابىل
خەلقلىرىنىڭ مىللىي تەغدىرى بىز ئۆلىنى ئىسىن نىمە بولىدۇ ؟ مانا بۇ
توۋنى مەسىلىسى ھېچ بىر كىشى قىزىقمايدۇ ئىشىدۇ . موشۇ سالقىن قارار
دېنىڭ يايىن بولغان خەتايى مىللىتى رەسمىيلىرى تارىختىن بېرى ئوتتۇرا ئەل
يايىلىپ ، ھەتتا بىزنى چەچە توزىلى توۋنىشىدۇ توۋنىدۇ ئىلان ھېسابلىق
توۋنىقۇ مىللەتلىرى تەغىبىسىنى توۋرىپى قانداق چىقىشقا قوللىرىنى توۋنى
تەرەپ ئىشقا قوللىق ، چوڭ شاپ قىيىنچىلىق ئۇ توۋنى توزىنىڭ

11.

«ئەجەللىك مەسىلىسى» ئۈستىدە «ئويلىنىپ چىقىلىمىز» دەپ يېزى-
نىسبەتەن زورۇقۇۋاتىمىز. سىرتقا نىسبەتەن ئاللىقاچان يۈزى-
نى ئېچىپ. بىزنىڭ ئۆز ئۆزىمىزنى خىتايلىشىپ زورۇقۇۋالغانلىقىمىزنى
ئوخشىمايدۇ ۋە شۇڭلاشقا ئۇنى ئۆزگەرتىشنى مەقسەت قىلىپ ئويلىنىپ چىقالا-
قالمىدۇق. لېكىن بىز ئۇنىڭدەك بىر تاجىك مىللىتىنىڭ مىللىي ئۆزلىكى-
نى ئاقىلانە ئوخشاش بىر ئوچاقتا خەلقسىزلىك دۆلەتنىڭ
قالسا ئۇ ھامان ئىسيانكار بولۇشى مۇمكىن. خىتايلار خىتاي بول-
مىغان مىللەتلەرنىڭ مۇستەقىللىقىنى بولسا ئۇلارنىڭ
تەقدىرى تۇتقۇنلىقتا بولمىغان دەرىجىدە پايمال بولۇپ، ھەتتا
بۇ يەرلەرنى ئاۋىختۇرۇپ يوقىتىپ كېتىشتۇ. بىز ئازادلىقنى
خالايمىز. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە ئازادلىقنى ئۇقتۇرىمىز. بىز
مۇستەقىل ياشاشنى خالايمىز. ئىنسان ۋە ئىنسانىيەت ئۈچۈن
مۇستەقىللىق يېرىم ئۈچۈن ۋەدىلىك ۋە خالىسانىلىك قىسمىدۇر؟
يوق. ئانداق بولسا مۇستەقىللىك ئەرزىمەس بولۇپ قالغان ئىنسانلار
ۋە ئىنسانلار ئىرادىسىدە پارچە قولۇڭلارنى سوزۇڭلار!

يۈسۈپ ئاجىز قەشقەرى.
(ئۇيغۇر يازغۇچىسى)

1979 - يىلى 22 - ئىيۇل.